

از خانه تا شهر، سبک زندگی اسلامی - ایرانی از منظر آیات و روایات

محمد محیط آرا^۱

چکیده

سبک زندگی با مفهوم رایج شیوه زیستن از منظر آیات و روایات موضوع کلی مقاله با هدف اصلاح ابعادی از سبک زندگی و فضاهای مرتبط است. خانواده در جامعه اسلامی نقش اساسی بر عهده دارد و منشاء بسیاری از مسایل جامعه است. به نظر می رسد ایجاد تعادل و تعاملات اجتماعی بدون توجه به نهاد زیر بنایی خانواده نتیجه بخش نیست. تعامل و تعادل در خانه و خانواده زیر ساخت رسیدن به روابط اجتماعی متعادل از محورهای اساسی و مهم رسیدن به پایداری اجتماعی محله و شهر و جامعه اسلامی است.

با ورود مدرنیسم؛ شهر و خانواده اسلامی - ایرانی تحت تاثیر تمدن غرب دچار عدم تعادل هایی چون افزایش طلاق، کاهش ادب و احترام و اعتماد و... گردید و روند این تحولات منفی حتی با ورود به گام دوم انقلاب همچنان ادامه دارد. ضرورت توجه به این مساله حیاتی با رویکرد اصلاح سبک زندگی که درگام دوم بعلت اهمیت موضوع نیازمند به حرکت جهادی توسط جوانان ذکر شده است، تغییر ویا احیا بعضی ساختارها، فضاها، در خانه، خانواده، شهر و جامعه اسلامی نتیجه این بحث خواهد بود.

۱. دانش آموخته دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری مدرس دانشگاه فرهنگیان ۵۷mohitara@gmail.com

واژگان کلیدی: شهر اسلامی - ایرانی، خانواده، سبک زندگی، گام دوم انقلاب

مقدمه، مساله

یکی از عینی ترین شاخص هایی که در حوزه جامعه شناسی و مطالعات فرهنگی برای بیان تفاوت های اجتماعی به کار برده می شود، مفهوم سبک زندگی است. این مفهوم اولین بار در سال 1929 توسط آلفرد آدلر، روانشناس اجتماعی، مطرح شد و پس از یک دوره افول، دوباره از سال 1961 مورد اقبال اندیشمندان، به خصوص جامعه شناسان، قرار گرفت. در این دوره سبک زندگی راهی است برای تعریف ارزشها و نگرشها و رفتارهای افراد که اهمیت آن برای تحلیلهای اجتماعی روزبه روز افزایش میابد (اباذری، 1391). (اشتری فرد، ۱۳۹۷)

سبک زندگی با مفهوم رایج کنش ها و رفتارهای افراد، خانواده ها و عموم مردم همچون همچون تغذیه، اوقات فراغت، پوشش و... از مسایل مهم و جدید یک دهه اخیر ایران پس از تاکیدهای فراوان مقام معظم رهبری مورد توجه محققان و علمای کشورمان قرار گرفته است. در محور هفتم بیانیه مهم گام دوم انقلاب اسلامی نیز اصلاح سبک زندگی مورد توجه ایشان بوده است. که به علت بسیاری سخن درباره سبک زندگی، پرداختن به آن به فرصت های دیگر واگذار شده است. اما حکیم انقلاب حرکت اساسی را متوجه جوانان نموده که با سبک زندگی غربی مبارزه ای هوشمندانه را آغاز کنند.

اهمیت و نقش فراوان مساله سبک زندگی در شرایط امروز جامعه سبب شده رهبر معظم انقلاب اسلامی در سالهای قبل و دیدارهای مختلف نیز به میزان فراوانی که باید مورد توجه پژوهشگران و نخبگان قرار گیرد، پردازند. موارد مختصری از جهت یادآوری اهمیت موضوع سبک زندگی در نگاه ایشان و گام دوم آورده میشود.

. در دیدار با شاعران سال ۹۲ می فرمایند. جهاد اصلاح سبک زندگی - که عرض کردیم

متن تمدن اسلامی است. (امام خامنه ای، بیانات در دیدار با شاعران، ۱/۵/۱۳۹۲، <https://khl.ink/f/23231>)

<https://khl.ink/f/23231>

در ۲۳ مهر ۹۱ در دیدار با جوانان خراسان شمالی بصورت مفصل مساله سبک زندگی را مورد توجه قرار می دهند و می فرمایند: یکی از ابعاد پیشرفت با مفهوم اسلامی عبارت است از

سبک زندگی کردن، رفتار اجتماعی، شیوهی زیستن - اینها عبارةً اخرای یکدیگر است - این يك بُعد مهم است؛ این موضوع را می‌خواهیم امروز يك قدری بحث کنیم. ما اگر از منظر معنویت نگاه کنیم - که هدف انسان، رستگاری و فلاح و نجات است - باید به سبک زندگی اهمیت دهیم؛ اگر به معنویت و رستگاری معنوی اعتقادی هم نداشته باشیم، برای زندگی راحت، زندگی برخوردار از امنیت روانی و اخلاقی، باز پرداختن به سبک زندگی مهم است. بنابراین مسئله، مسئله‌ی اساسی و مهمی است. (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار جوانان خراسان شمالی، ۲۳/۷/۱۳۹۱، <https://khl.ink/f/21252>)

رهبر معظم انقلاب ابعاد بسیار متنوعی از سبک زندگی خانوادگی و اجتماعی را در سخنرانی دیدار با جوانان خراسان شمالی مورد توجه قرار می‌دهند که برخی از آنها عبارتند از افزایش طلاق - افزایش اعتیاد جوانان - روابط همسایگی - صلح رحم - فرهنگ رانندگی - آپارتمان نشینی و میزان ضرورت و درستی یا نادرستی و الزامات آن - چگونگی نوع معماری و تناسب با نیاز ما - طراحی لباس - آرایش مردان و زنان - تفریح سالم - راستگویی در جامعه - رعایت حقوق اعضای خانواده - و...

معظم له در ادامه ضمن نقد ظواهر تمدن غرب و توجه به باطن فرهنگ و سبک زندگی غرب شرط رسیدن به تمدن نوین اسلامی عدم تقلید از سبک زندگی مادی گناه آلود و ضد معنویت غرب و اصلاح تدریجی سبک زندگی در لباس، مسکن و.. توسط فرهنگ سازان و نخبگان است.

با توجه به اینکه سبک زندگی از محورهای گام دوم انقلاب اسلامی است. و در یک دهه گذشته رهبر حکیم و معظم انقلاب بر اصلاح سبک زندگی و عدم پیروی از سبک زندگی تاکید زیادی داشته‌اند و موارد متعددی بر ساختارهای کالبدی و معماری شهرها همچنین ضرورت و درستی و نادرستی آپارتمان نشینی و یا نوع معماریها و تناسب با نیازها تاکید داشته‌اند. برای تحقق این امر و یعنی رسیدن به سبک زندگی اسلامی - ایرانی تغییر فضاها و کالبدشهر از خانه‌ها و محلات و.. و متناسب سازی با رفتارها و فعالیت های لازم سبک

زندگی اسلامی ایرانی همچون عبادات، رعایت حریم ها، صلوات ارحام، مناسک و مراسم و... یک ضرورت است. که در این پژوهش با روش پیمایشی و توصیف و تحلیل به بررسی معیارهایی از تعامل خانوادگی و اجتماعی در تعدادی از محلات شهر قم پرداخته شده است.

شهرکامل: شهری است که ارکان پایداری اجتماعی و فضایی در آن با توجه به اصول فردی، خانوادگی و اجتماعی دین اسلام در سه سطح فضایی: خانه، محله و شهر با نقطه کانونی وحدت بخش مسجد بعنوان قلب آن در هر سه سطح اجتماعی: خانواده، همسایه و مردم یا جامعه با مفهوم عمیق تر و متعالی تر "امت" در جهت ایجاد آسایش و کمال به پایداری می رسند.

پیشینه

پژوهش های فراوانی در مورد سبک زندگی در سالهای اخیر و پس از تاکیدهای حکیم و رهبر انقلاب از اوایل دهه ۹۰ شمسی انجام شده است. اما پژوهش انجام شده در مورد ارتباط سبک زندگی با ساختارهای کالبدی و فضایی همچون خانه و محلات و... اندک است و نیاز توسعه کمی و کیفی این پژوهش ها وجود دارد. که در ذیل چند مورد بررسی می شود.

(مشکینی، ابوالفضل؛ رضایی مقدم، علی؛ ۱۳۹۳) در پژوهشی با نام بررسی مولفه ها و شاخص های شهر اسلامی با تاکید بر نقش و اهمیت فرهنگ سازی در تحقق الگوی شهر اسلامی - ایرانی "با هدف و منظور تجلی ارزش ها در کالبد شهرداری شناسایی ارزش هایی هستند که بتواند هویت یک مجتمع اسلامی را نمایش دهد. از نگاه آنان مسجد محوری، درون گرایی، محله محوری و طبیعت گرایی شاخص هایی هستند که می تواند بار نمایش تاثیر در ساخت محیط را انجام داده و مانع استحاله شهرهای اسلامی شوند.

(اشتری فرد، ۱۳۹۷) در پژوهشی با هدف طراحی الگویی با سبک زندگی اسلامی - ایرانی برای شهروندان تهرانی هستند. سه محور سبک زندگی عبادی، سبک زندگی فردی و خانوادگی و سبک زندگی اخلاقی و اجتماعی پژوهش آنان و منابع مکتوب اسلامی آنان قرآن،

نهج البلاغه و میزان الحکمه و دیدگاههای بزرگان همچون رهبر فرزانه مقام معظم رهبری جهت تعیین الگوی سبک زندگی اسلامی - ایرانی شهروندان تهران و مولفه ها و شاخص ها بوده است.

(انصاری، ۱۳۸۱) در این پژوهش محور اصلی کار نقش اجتماعی محله است پژوهشگر معتقد است اسلام اسلام بعنوان یک ایدئولوژی کامل و فراگیر کلیه ابعاد زندگی اجتماعی و انسانی تحت تاثیر قرار داده و موجب دگرگونی شکل منازل و چهره شهرها شده است. و شکل فیزیکی شهرها اغلبا انعکاس ساخت اجتماعی آنهاست. در این تحقیق احیای فرهنگ معماری و جستجو برای هویت جدید معماری ایرانی - اسلامی از مسولیت های مهم معماران و شهر سازان است. تا فرهنگ غنی و اصیل در سیمای کالبدی و دیده شود.

تحولات خانواده

خانواده به عنوان کانون اصلی پرورش و تربیت انسان از دوران کودکی تا بزرگسالی نقشی بی بدیل در ساخت جامعه بازی می کند و کلید دستیابی به این کانون مقوله ازدواج است، این در حالی است که در دهه های اخیر ازدواج در جوامع مدرن به طرق مختلف به چالش کشیده شده است. جوامع مدرن با کنار گذاشتن مقوله ازدواج به عنوان یک اصل دینی و اجتماعی با مشکلات زیادی روبه رو شده اند. یکی از اصلی ترین تبعات از بین رفتن شکل سنتی خانواده، ظهور خانواده های تک نفره و رواج انواع خاصی از خانواده های تک والدینی است که هر کدام اثرات ویژه خود را دارند. (مشرق، ۱۳۹۶) خانواده های مدرن محصول سبک زندگی غربی به شدت جامعه اسلامی و ایرانی ما را تحت تاثیر قرار داده و هر روز بیش از قبل تهدید می کند.

در جوامع مدرن امروزی خانواده دارای ساختاری تناقض گونه و پادر تعارض با جامعه قرار گرفته است و رابطه این دو فقط رابطه ای تعامل گرایانه است. و با فردگرایی افراطی به سمت تخریب همبستگی خانوادگی می رود. (آزاد ارمکی، ۱۳۹۳) در فرهنگ اسلامی خانواده اهمیت و کارکردهای بسیاری دارد و حتی اساس جامعه نامیده می شود. و تعامل درون

خانوادگی را می توان زیر ساخت و مقدمه تعامل درون اجتماع دانست.. بسیاری از ناهنجاری ها و عدم تعامل های جامعه نتیجه مشکلات و یا کاستی های موجود در خانواده است خانواده نهاد زیر بنایی جامعه و اجتماع است. بدون خانواده هایی که اهل آن اهل مدارا و احترام و همکاری باشند امکان رسیدن به تعاملات اجتماعی مطلوب نیز میسر نخواهد بود به نظر می رسد تنظیم مناسبات و تعاملات اجتماعی بدون توجه به نهاد زیر بنایی خانواده نتیجه کافی نخواهد داشت. و این موضوع مهمی است که در برنامه ریزی و طرح های شهری غالباً مغفول و یا کم اهمیت مانده است.

درفرهنگ و متون شریعت اسلامی برخلاف تمدن غرب که نسبت به خانواده - دیدگاه تاریخی و غیر هدفمند و یا متناسب با نظریه تکامل داروین غیر هدفمند و تصادفی است -، خانواده دارای اصالت و هدفمندی مبتنی بر فطرت بشر و قانون زوجیت و مکملیت مرد و زن از آغاز آفرینش شکل گرفته است.

در گذشته نزدیک، جامعه ایرانی "خانواده محور" بود و شبکه خویشاوندی در آن استحکام بالاتری داشت. خانواده در پناه حمایت ارزش های دینی و در پیوند با ساختار اقتصادی و سیاسی محکم ترین دژ جامعه محسوب می شد. اگرچه طلاق وجود داشت اما پدیده ای نادر بود. سن ازدواج برای دختران عموماً بین ۱۲ تا ۱۵ سال و برای پسران ۱۷ تا ۲۰ سال بود. خانواده مهم ترین تأمین کننده نیازهای فردی و جمعی محسوب می شد و دارای کارکردهای گسترده اجتماعی، اقتصادی و سیاسی بود روابط بین اعضای خانواده بر اساس سلسله مراتب مردسالارانه تنظیم می شد. فرزندان در فعالیت های اقتصادی خانواده نقش و مسئولیت داشتند. (فوکو، ۱۳۸۴: ۱۱) در دوره رضاشاه با تکمیل فرآیند شکل گیری دولت ملی مدرن، برنامه های مدرن سازی، نوسازی و توسعه دیوان سالاری به شدت بر ابعاد خانواده ایرانی تأثیر گذاشت. در دوران انقلاب مشروطیت، با گسترش سواد، دادوستد ایران و اروپا، انتشار مطبوعات، نشر کتاب، بسط آگاهی های اجتماعی و بسیاری تحولات دیگر، به تدریج جایگاه موقعیت و معنای زن در ایران تحول یافت و این تحول به نوبه خود بر طرز کار

خانواده و چگونگی روابط بین دو جنس تأثیر گذاشت. (فاضلی، ۱۳۹۱، ص. ۳۵-۳۷) در جریان مدرنیسم و نوگرایی با صرف هزینه فراوان زمینه ایجاد تغییر خانواده اسلامی-ایرانی در برنامه‌های فرهنگی گسترده و برنامه‌ریزی شده همچون جشن‌ها و مناسبات و رسانه و... بر طبق اصول و مبانی جریان مدرنیسم در کشورهای هدف همچون ایران به‌عنوان مقدمه تسلط سیاسی-اقتصادی به‌صورت جدی دنبال می‌شد و امروزه رسانه‌های جادویی جهانی در ایجاد هموژنی جهانی و جهانی سازی در جهت اهداف سلطه‌جویانه بشدت دنبال می‌کنند. اگر بر ناپایداری‌های زیست‌محیطی و آلودگی‌ها در دهه‌های آینده بتوان غلبه کرد اما به نظر می‌رسد برای غلبه بر ناپایداری‌های اجتماعی و خانوادگی راه دشوارتری در پیش است. اگرچه در جهان مدرن تقریباً همه بر مقابله بر ناپایداری‌های زیست‌محیطی به توافق رسیده؛ اما در حوزه اجتماعی و خانواده چالش بین دو طیف طرفداران خانواده‌های سنتی و طیف طرفدار تحولات مدرنیته خانواده هنوز جدی است.. (Blankenhorn, 1981 خانواده سنتی کاستی‌هایی دارد که نمی‌تواند به تقاضای انسان امروز پاسخ دهد. اما خانواده مدرن نیز چالش‌های فراوانی را پیش روی انسان قرار داده و مشکلات اجتماعی و عاطفی بسیاری را ایجاد کرده است. (فاضلی، ۱۳۹۱، ص. ۳۱)

به‌هرحال خانواده ایرانی با همه ریشه‌دار بودن در یک‌صد سال اخیر به‌ویژه در چند دهه اخیر با فراگیر شدن رسانه‌های دیجیتال دچار تغییرات و تحولات جدی در معنا و بعد و مکان و کارکرد و... شده است. و در خانواده‌های پای بند به مذهب این تغییرات در صورت تعارض داشتن با مذهب کمتر و یا حداقل است. همچنان که در ساختن شهر اسلامی-ایرانی نیاز به شناخت عمیق و ارزیابی اصول حاکم بر آن‌ها داریم در پایدار ساختن خانواده اسلامی-ایرانی نیز باید همین راه پیماییم و خانواده سنتی و اصول پایدارکننده حاکم بر آن را از نو بشناسیم و برای روزگار جدید احیاء کنیم و یا به کشف اصول جدید در گنجینه متون اسلامی بگردیم. چراکه ساختن و شناختن شهر اسلامی بدون خانواده اسلامی-ایرانی میسر نیست. و شهر پایدار اسلامی-ایرانی بر خانواده‌های پایدار استوار است. و شاخصه‌های

خانواده پایدار همان شاخصه‌های شهر پایدار در مقیاس خیلی کوچک‌تر است. تعداد کمتری یا چند صد و یا چند هزار خانواده‌های پایدار محله پایدار را شکل می‌دهند و چند و یا ده‌ها محله پایدار شهر پایدار خواهند ساخت. البته به شرط که همان سلسله‌مراتب‌ها به وجود آید. تا احساس تعلق قوی شود.

خانه پایدار (کامل) در سبک زندگی اسلامی

ساختار و فضای کالبدی شهر اسلامی از خانه تا محله و شهر معمولاً در هماهنگی و هم‌مصدایی برای رسیدن و رساندن به یک هدف آن هم بوجود آمدن مکان و فضایی که آسایش لازم را برای زندگی مردم مسلمان در راه حرکت بسوی مقصد و هدف نهایی آن یعنی رشد و کمال فراهم کند. به نظر می‌رسد همه صفات و ویژگی‌هایی که در انسان مسلمان و مؤمن همچون ذکر، تواضع، تعادل، حیا، کرامت و... باید تجلی یابد تا به سمت کامل شدن و کمال یافتن برود. محل زندگی و سکونت و حرکت او نیز باید این بار بدوش بکشد و کالبد شهر و خانه نیز همواره یادآور و تداعی کننده این صفات و مشوق امت اسلامی در راه کسب این صفات و نظم ضروری باشد. معماران و شهرسازان مسلمان و اهل ذکر در قرون گذشته این حقایق را ذره ذره در کالبد و فضای شهرها ساری و جاری ساخته‌اند. سعی کرده‌اند اصول و فروع دین اسلام را در فضای کالبدی خانه و محله و شهر متجلی کنند و نظمی در هماهنگی با نظم حاکم بر جهان و نظم حاکم بر زندگی انسانی که می‌خواهد خلیفه خدا باشد بوجود آورند. همه اجزای شهر مسلمانان باید در راه رسیدن به هدف نهایی زندگی مسلمانان بسیج و هماهنگ باشند (نقی زاده، محمد، ۱۳۹۰)

کالبد شهر اسلامی بدور از اجزا و عناصری که تجلی کالبدی دارند و در نقطه و یا بخش خاصی متمرکز می‌شوند، متشکل از محلات و بخش‌های مسکونی است که سازگاری مناسبی با هم دارند در این ساختار و کالبد بیش از اینکه به مصرف بیشتر کالا و محصولات توجه شود، به رفاه [آسایش] انسانی و تعالی معنوی ساکنین پرداخته می‌شود. به بیان دیگر، به عکس تنوع موجود (که برای دسترسی به رفاه و آسایش مناسب و ارتقا کیفی محیط لازم است)

وحدتی خاص در این فضا حاکم است، وحدتی که ناشی از قالب‌ها و فضاهاست و ربطی به مصالح، الگوها و ابعاد ندارد. در شهر اسلامی اگر از تجربیات دیگران استفاده می‌شود، بیشتر روش و تکنیک است. حال آن که اصول و ارزش‌ها از دل فرهنگ اسلامی بدست می‌آید. (نقی زاده، ۱۳۷۷)

اسلام به خانه به عنوان محل سکونت و آرامش انسان توجه ویژه‌ای نموده و برای خانه شرایط ویژه‌ای قائل شده است. در این دیدگاه خانه جایی است که تمامی نیازهای انسان از قبیل استراحت، تغذیه، پذیرایی از مهمان، تربیت فرزند و عبادت مرتفع است؛ بنابراین سکونت در خانه با معیارهای اسلامی در رشد و تعالی انسان و شکل‌گیری رفتارهای فردی و اجتماعی تأثیر بسزایی دارد. (میرمیران، ۱۳۹۲، ص. ۳۹۲)

یکی از ضروریات تشکیل خانواده پایدار وجود خانه پایدار است. اگرچه تشکیل خانواده مقدم به نظر می‌رسد اما برای پایدار ماندن وجود خانه یک ضرورت است. کیفیت محیط خانه باید نیازهای جسمی و روحی روانی از جمله امنیت و ایمنی را فراهم کند.

شکل (۱) - مدل جایگاه خانه و خانواده در جامعه و شهر اسلامی - ایرانی

مأخذ: نگارنده

برخی از شاخصه‌های مهم خانه یا مسکن در فرهنگ اسلامی با توجه به متون

جدول شماره (۱) مسکن مطلوب (کامل) شهر اسلامی - ایرانی

برخی از ویژگی‌های مسکن اسلامی - ایرانی از منظر معصومین ع و قرآن کریم	
<p>-رسول خدا ﷺ: سه گروه اند که خداوند عزوجل تو آن‌ها را دوست ندارد؛ مردی که در خانه خراب منزل کند و مردی که در مسیر سیل منزل کند و...</p> <p>-قرآن کریم: خداوند، خانه‌هایتان را محل آرامش و استراحت قرارداد. (سوره نحل، آیه ۸۰)</p> <p>-امام صادق <small>علیه السلام</small>: هرکه با کاستن مواد، ساختمانی بسازد، پاداش داده نمی‌شود. مجلسی، ج ۷۶، ص ۱۵۰</p> <p>-رسول خدا ﷺ کسی که در خانه خراب سکونت گزیند نباید انتظار داشته باشد خداوند حافظ او باشد. (صدوق، ج ۷۲، ص ۶۹)</p> <p>-پیامبر خدا ﷺ سرک کشیدن در خانه همسایه را نهی فرمودند (مجلسی، ۱۳۳۹، ص ۲۷۷)</p>	<p>امنیت و ایمنی</p>
<p>-توصیه امام سجاد درباره حقوق همسایه: یاری و کمک به او -/عدم تجسس برای یافتن اسرار او -/حفظ اسرار او -/فرونگذاشتن او در سختی‌ها -/حسد نورزیدن به او -/گذشت از لغزش‌های او -/بردباری در برابر ناملایمات او -/نیکو سخن گفتن با او (نراقی، ۳۹۳)</p> <p>-رعایت نکردن حقوق همسایه انسان را مصداق همسایه بد می‌کند. و همسایه بد شدیدترین بلا است. (نراقی، ۴۰۲)</p> <p>-از نشانه‌های پیروان ما، رسیدگی به همسایگان نیازمند، تهیدست، بدهکار و یتیمان است. امام محمدباقر <small>علیه السلام</small> (کافی، ج ۲، ص ۷۴)</p> <p>-باکسی همسایه شو که از وی در امان باشی و خوبی خود را از تو مضایقه نکند (هدایه العلم، ص ۹۶)</p> <p>-کسی که با همسایه‌اش خوش رفتاری نکند و همسایه‌اش از شر او در امان نباشد، از ما اهل بیت نخواهد بود امام رضاع و امام صادق ع (بحارالانوار، ج ۵۴، ص ۵۱)</p> <p>-حسن همسایگی خانه‌ها را آباد و عمرها را زیاد می‌کند. امام صادق <small>علیه السلام</small> کافی، ج ۲، ص ۶۶۷</p>	<p>همسایه مداری</p>
<p>-بزرگی خانه نشانه‌ای از خوشبختی است (مجلسی، ج ۷۶، ص ۳۰۳)</p> <p>-زندگی واقعی درگرو برخورداری از مسکن با وسعت است. (مجلسی، ج ۷۳، ص ۱۵۳) از توصیه‌های پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> به امام علی (علی)</p> <p>-از جمله نعمت‌های این دنیایی خانه فراخ است. (صالحی، ۱۶۰)</p> <p>-شرافت خانه مسلمان در فراخی و وسعت است. (المحاسن، ۱۶۰) (امام صادق زندگی از قول</p>	<p>وسعت</p>

<p>امام علی (ع) - از ناگواری زندگی تنگی خانه انسان است. امام صادق <small>علیه السلام</small> کلینی، ج ۶، ۵۲۵ از خوشبختی مسلمان، داشتن خانه وسیع و همسایه شایسته است. (پیامبر ص) صدوق، خصال، ج ۱، ص ۲۰۱</p>	
<p>- توصیه پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> در خصوص زدودن تار عنکبوت و جاروب کردن داخل و برون خانه حلیه المتقین، ۴۱۳ - خاک و خاکروبه را پشت در اتاق (یا خانه) نریزید که آن پناهگاه شیطان (میکروب) است. پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> مجلسی، ج ۷۳، ص ۱۷۵ - شستن ظروف و رفت و روب حریم خانه باعث جلب روزی است. امام صادق <small>علیه السلام</small> طبرسی، ج ۱، ص ۲۷۷</p>	<p>بهداش ت</p>
<p>- قرآن کریم: شما که ایمان دارید به خانه هیچ کس غیر از خانه های خود داخل نشوید تا آنکه آشنایی دهید و بر اهلش سلام کنید این برای شما بهتر است امید است که پند گیرید. ه. سوره نور، آیه ۲۷ - رسول خدا <small>صلی الله علیه و آله</small> هر کس در حریم گروهی چشم انداخت، خدا برای او تمام نمی گرداند درحالی که گناهکار است. درحالی که گناهکار است. (کلینی، ۱۳۹۰، ص ۵۲۶) - نهی از نظر کردن در خانه همسایه (پیامبر کرم ص) (مجلسی / حلیه المتقین، ۴۱۴)</p>	<p>محرمیت</p>

اسلامی و توصیه قرآن کریم و معصومین علیهم السلام آورده شده است برای شکل گیری و احیا سبک زندگی اسلامی وجود فضا و کالبد متناسب با فطرت که همان دستورالعمل های امروز مورد توجه قرار گرفته و ارتباط و کنش های متقابل انسان با مسکن و محل زیست خود از ابعاد مختلف و متعددی امروز مورد مطالعه پژوهشگران و حتی فیلسوفان و اندیشمندان است به نظر می رسد بخش مهمی از تغییرات سبک زندگی مربوط به فضای خانه و کالبد شهرها و محله بر میگردد که در شهر های مدرن امروز و خانه های متراکم ساخته شده مبتنی بر اصول مدرنیسم که اقتصاد و منفعت و فرد گرایی محور بسیاری از ساخت و سازها است. زندگی را برای خانواده های اصیل و سنتی محدود تر میکند.

بنابراین اولین قدم یا اولین قدم ها و گام های دوم انقلاب برای برداشتن یک گام مهم در تغییر سبک زندگی غربی و بازگشت به اصل و احیا روابط و کنش های لازم فطری بین انسان

و مسکن و محل زیست خود تغییر در ساخت خانه ها و کالبد و فضای محل زیست است اصولاً بخش از تمدن سازی تغییر در چیدمان فضا و محل زیست و شکل دهی ساختارهای کالبدی و فیزیکی جدید است این به معنای ساخت خانه های قدیمی نیست بلکه احیا اصول حاکم بر همچون درونگرایی، رعایت سلسله مراتب ها و تعادل های مورد نیاز و... است. و یا ساخت مسکنی که ارتباط انسان با طبیعت، خدا، همسایگان، خویشان نه تنها از بین نبرد. بلکه تقویت کند.

خانواده پایدار (کامل) در سبک زندگی اسلامی

از بدو پیدایش انسان بر روی کره زمین همواره مردان و زنان، با تشکیل کانونی به نام خانواده عمری را در کنار یکدیگر گذرانده و فرزندان در دامن پر مهر خویش پرورانده و از این جهان رخت بر بسته اند. طبیعی ترین شکل خانواده، همین است که هیچ عاملی جز مرگ نتواند پیوند زناشویی را بگسلد و میان زن و شوهر جدایی افکند. کوشش مصلحان جامعه - مخصوصاً پیامبران خدا - این بوده است که نظام خانواده یک نظام مستحکم و پایداری باشد و هیچ عاملی نتواند این کانون سعادت را متلاشی کند. (بهشتی، ۱۳۸۷)

یکی از عوامل بیگانگی انسانها از یکدیگر و احساس غربت در زندگی نادیده گرفتن رابطه طبیعی و قراردادهای اصیل اجتماعی میان انسانهاست. ضررهای این گسیختگی در شاخه های اصلی درخت "دودمان" مانند پدران و مادران و خواهران و برادران روشن تر از آن است که نیازی به گفتگو داشته باشد. در آن هنگام که پدران و مادران به دوران کهنسالی و بازنشستگی می رسند و احتیاج شدید به عواطف فرزندان خود دارند با حیوانات و در و دیوار خانه و حداکثر باغی که چند بار آنرا دیده و سیر شده اند، انس می گیرند. (جعفری، محمدتقی، -، ص. ۸۱)

جایگاه خانواده در سبک زندگی اسلامی - ایرانی و سبک زندگی غربی به مقدار زیادی متمایز و متفاوت شده است. در فرهنگ و سبک زندگی اسلامی نهاد خانواده دارای جایگاهی

بسیار ارزشمند و مهم است و همواره بر استحکام و تقویت آن تاکید می شود. اما شرایط و سبک زندگی مدرن غربی به سرعت در حال اثر گذاشتن بر خانواده اسلامی - ایرانی همچون خانواده در تمدن غربی است فروپاشی شدید خانواده ها و شکل گیری مدل های بسیار ناسازگار با جامعه اسلامی و حتی انسانی از خانواده در جوامع غربی - تغییر و سلسله مراتب و جایگاه افراد خانواده و حقوق افراد خانواده - تضعیف رعایت ادب و احترام - کاهش امنیت و صمیمیت بین اعضای خانواده و... مسایل متعدد همچون نوع بهره مندی از پوشاک، خوراک، اوقات فراغت و... دیگر که خانواده امروز را تهدید می کند، در گام دوم انقلاب شناخت و چگونگی رسیدن به الگوی مطلوب و تراز خانواده اسلامی از منظر ساختاری و کمیت و روابط و همدلی اعضا و وابستگان و خویشان و در واقع پیاده سازی همان دستورات و اصول همچون صله ارحام در شرایط و شهرهای امروز مورد توجه جدی قرار گیرد. تغییر در ساختارهای فیزیکی و اقتصادی برای تسهیل شکل گیری خانواده های گسترده یا خانواده هایی که شرایط و تعاملات خویشاوندی فراموش نشوند و فرزندان نسبت های فAMILIARY متفاوت همچون عمو، خاله، عمه، دایی و... را درک کنند. بخشی از شرایط حفظ و تقویت خانواده اسلامی - ایرانی در شرایط تهدید کننده دنیای امروز است. تغییر در محتواهای آموزشی متناسب با خانواده و خانواده محور شدن تمام برنامه های توسعه و پیشرفت کشور برای اصلاح سبک زندگی غربی و مخرب کنونی بعنوان یک راهبرد مهم در گام دوم انقلاب باید مورد توجه جدی قرار گیرد. اصلاح و تنظیم روابط متناسب با فطرت و وحی و فرهنگ اسلامی - ایرانی در خانواده زمینه تعاملات بهتر خانوادگی و پایداری خانواده و سپس ارحام و همسایگان و جامعه را سبب خواهد شد.

جدول شماره (۲) مستندات قرآنی و روایی شاخص های خانوادگی و اجتماعی در شهر اسلامی

مؤلفه	شاخص	مستندات
روابط خانوادگی و تعامل اجتماعی	تعامل خانوادگی	-رسول خدا ﷺ: نزدیک ترین شما به جایگاه من در قیامت، نیکوترین شما از جهت اخلاق و سودمندترین شما نسبت به خانواده خویش است. (عیون الاخبار الرضا ﷺ، ص ۱۰۳) (جوادی آملی، ۱۳۹۴، ص. ۲۳۸) -رسول خدا ﷺ: آدمی پس از ایمان به خدا به چیزی برتر از همسر همدل دست نمی یابد. مستدک الوسائل ۱۴/۱۶۳ (سیدی، ۱۳۸۸، ص. ۱۵۵)
	صمیمیت با همسایگان	رسول خدا ﷺ: ای علی همسایه را گرمی بدار اگرچه کافر باشد. جامع الاخبار، ص ۸۴ امام باقر ﷺ: در کتاب علی ﷺ خواندم (رسول خدا ﷺ بین مهاجرین و انصار و اهل مدینه بخشنامه کرد) که: همسایه مانند خود انسان است از هرگونه زیان و گناه باید مصون باشد. و حرمت همسایه بر همسایه مانند حرمت مادر است (الکافی، ج ۲، ص ۶۶۶)
	طلاق	امام صادق ﷺ: از آنچه امام صادق حلال کرده است. چیزی نزد او منفورتر از طلاق نیست. (مصطفوی، سید جواد)
	اعتماد بین همسایگان	-رسول خدا ﷺ: از ما نیست کسی که به اهل و مال مسلمانی خیانت کند. /-امام علی ﷺ: همسایه بد بزرگ ترین رنج و سخت ترین بلاهاست /رسول خدا خطاب به امام علی ﷺ: همسایه بد کمرشکن است. (علامه مهری، ۱۳۸۹، ص. ۸۴)
احترام بین همسایگان محله	ادب و احترام بین همسایگان محله	قرآن کریم: خدا را بپرستید و چیزی شریک او قرار ندهید و با پدر و مادر و خویشاوندان، یتیمان، مستمندان، همسایه خویش و همسایه بیگانه، دروست موافق، ره ماندگان و بردگانی که مالکشانیید، نیکی کنید زیرا خدا متکبران فخر فروش را دوست ندارد. نساء، آیه ۳۶ -رسول خدا ﷺ احترام همسایه بر انسان مانند احترام مادر بر او واجب است. -امام علی ﷺ: رسول خدا بر حرمت هیچ چیز مثل حرمت هم نشین و همسایه تأکید نداشت. (علامه مهری، ۱۳۸۹، ص. ۳۶)

<p>-امام صادق <small>علیه السلام</small>: از ما نیست کسیکه بزرگسال ما را احترام نکند و بخرد سال ما ترحم ننماید. (کلینی م. ب.، ص. ۲۴۰) / رسول خدا <small>صلی الله علیه و آله</small>: بدترین مردم مرد سخت گیر بر خانواده است. شخص پرسید: ای رسول خدا، مراد از سخت گیری بر خانواده چیست؟ گفتند: مرد هرگاه وارد خانه شد، همسرش بترسد و فرزندش بهراسد و بگریزد و هرگاه از خانه بیرون رفت، همسرش بخندد. (علل الشرایع، ص ۲۱۰) (جوادی آملی، ۱۳۹۴، ص. ۲۴۰)</p>	<p>ادب و احترام در خانواده</p>	
<p>-قرآن کریم: در حقیقت نخستین خانه‌ای که برای عبادت مردم نهاده شده‌مان است که در مکه است و مبارک و برای جهانی‌ات مایه هدایت است. سوره آل عمران، آیه ۹۶ -قرآن کریم: و چون خانه کعبه را برای مردم محل اجتماع و جای امنی قرار دادیم... بقره آیه ۱۲۵ - ۱۲۶</p>	<p>نقش اجتماعی مسجد در محله</p>	
<p>رسول خدا <small>صلی الله علیه و آله</small> داناترین مردم کسی است که با مردم بیشتر مدارا کند و خوارترین مردم کسی است که به مردم اهانت کند. بحار الانوار/ج ۵۳ /ص ۷۲ رسول خدا <small>صلی الله علیه و آله</small> پروردگارم همانگونه که مرا به انجام واجبات فرمان داده، به مدارا کردن با مردم نیز فرمان داده است.</p>	<p>پذیرش فرهنگ های دیگر</p>	
<p>پیامبر خدا <small>صلی الله علیه و آله</small>: هرگاه قطع رحم همگانی شود دارای در دست اشرار قرار می گیرد. الکافی. ج ۲. ص ۳۷۴ امام صادق <small>علیه السلام</small>: صله رحم و حسن همجواری، شهرها را آباد و عمرها را طولانی می‌کند. الکافی. ج ۲، ص ۱۵۲ امام صادق ع: مردی که از عمرش سی و سه سال مانده قطع رحم می‌کند، پس خداوند آن را به سه سال کاهش می‌دهد. الکافی، ج ۲، ص ۱۵۳ امام صادق ع: صله رحم و حسن همجواری سرزمین‌ها را آباد و عمرها را طولانی می‌کند. مفاتیح الحیاه، ص ۳۴۳</p>	<p>صله ارحام</p>	

مأخذ: نگارنده

-جامعه پایدار در سبک زندگی اسلامی

اندیشمندان اجتماعی یکی از نخستین شروط شکل‌گیری محله را وجود تعاملات و روابط چهره به چهره افراد می‌دانند. این نظریات متأثر از نظریات چارلز هورتون کولی بود که بر روابط گروه اختیاری نخستین و حضورشان در محله تأکید می‌کرد. (یزدانی، ۱۳۹۴، ص. ۱۸۰)

هیچنانکه تعامل خانوادگی بن‌مایه وزیر ساخت رسیدن به تعامل اجتماعی در محله و شهر اسلامی می‌دانیم تعامل اجتماعی نیز از محورهای اساسی و مهم رسیدن به پایداری اجتماعی محله و شهر اسلامی است. موضوعی که در بسیاری از تعارف‌های ارائه شده از محله به وفور دیده می‌شود روابط چهره به چهره و تعاملات اجتماعی ساکنان محله است. با افزایش روابط اجتماعی در سطح محله زمینه اعتماد بین افراد و همسایگان نیز به وجود می‌آید.

در فضای محلات سنتی سطح تعاملات و روابط اجتماعی نسبت به محلات مدرن و یا فضاهای مسکونی جدید در حد قابل توجه و غیرقابل انکاری بالاتر است و اصولاً محلات سنتی بر پایه همین روابط همسایگی گرم و اعتماد اجتماعی بالا بسیاری از مشکلات را با کمک یکدیگر حل می‌کنند. در صورتی که محلات سنتی در سایه اصول و دستورات دینی همچون شهرهای اسلامی - ایرانی نیز باشد قاعداً باید سطح بالاتری از این اعتمادها و تعاملات شاهد باشیم. مسجد نقطه کانونی محلات سنتی نقش قابل توجهی در افزایش تعاملات و اعتماد اجتماعی بین همسایگان به دلیل افزایش کنش‌های اجتماعی از یک سو همچنین دستورات فراوان اسلام در این موارد ایفا می‌کند.

اگر نمونه‌هایی از ابعاد اخلاق اجتماعی و دیدگاه دین اسلام و مذهب تشیع در مورد رفتار افراد و جایگاهشان در جامعه و سایر هم‌نوعان اعم از خویشان و همسایگان و برداران و خواهران مسلمان و سایر انسان‌ها از هر کیش و آیینی را در ابعاد مختلف زندگی اجتماعی مورد کنکاش و بررسی قرار گیرد. با دامنه‌ای بسیار گسترده از موضوعات و مطالب روبرو خواهیم شد که در ظرفیت این پژوهش نخواهد بود؛ اما آنچه کلان‌شهر نشین‌های امروزی برای دستیابی به الگویی از تعاملات اجتماعی برای ساختن شهرهایی پایدار بدان

نیازمندند. خارج از نیازها و مطالبات فطری انسان نخواهد بود، و بهترین اصول و دستورات نیز همان است که آفریدگار انسان از مسیر وحی به او دستور داده است.

جدول شماره (۳) اصول دین اسلام در جهت ایجاد و تقویت تعاملات اجتماعی

پیامدها در جهت تعامل اجتماعی	برخی از اصول دین اسلام در روابط اجتماعی و توضیحات	
بهترین رفتار با دیگران	"فرزندم در روابط اجتماعی خویشتن خویش را معیار سنجش قرار ده و با دیگران آن گونه باش که انتظار داری آنان نیز با تو باشند" امام علی <small>علیه السلام</small>	اصل قرار دادن خود در جایگاه دیگران
روابط اجتماعی در سایه عدالت و تعادل	"پس راه میانه راه در پیش گیر که رهایی در همان است" عدم // افراط و تفریط در رفتار و روابط اجتماعی با دیگران / قوام جهان و جامعه به تعادل و اعتدال است	اصل میانه روی
برابری در حقوق اجتماعی و تأثیر فراوان در تعامل اجتماعی	در اسلام تنها ملاک برتری تقوا است و انسان ها در عین تفاوت ها و اختلافات بسیار در حقوق اجتماعی کاملاً باهم برابر هستند.	اصل برابری
احترام به شخصیت خود و شخصیت دیگران	در مذهب تشیع و سخنان امام علی <small>علیه السلام</small> کرامت انسان و حفظ آن بسیار مهم است.	اصل کرامت انسانی
شکل گیری پیوندهای اجتماعی و روابط اجتماعی مطلوب	در فرهنگ اسلامی افراد با ایمان با هم برادرند. مؤمن برادر مؤمن است "امام علی <small>علیه السلام</small> می فرماید: نمی شود مؤمن سیر و برادرش گرسنه باشد غرر ۳۴۸ / مسلمان برادر مسلمان است کسی به برادر خود ستم نمی کند. مجمع البیان، ج ۹ / ۱۳۴	اصل برادری
حل بسیاری از مشکلات و گرفتاری ها و حاکمیت امنیت	شریک کردن برادران دینی در مال و امکانات خود - برادری با هیچ چیز جز مؤسسات حفظ نمی شود" غرر ۳۲۳ / مؤسسات برطرف کردن نیازهای برادران ایمانی "غرر ۴۳۲ / مؤسسات، دیدار برادران ایمانی و مهربانی کردن در عمل به آن ها" غرر ج ۶، ص ۷۴	اصل مؤسسات

<p>دستیابی به حقوق اجتماعی با یاری دیگران</p>	<p>مشارکت همگانی در امور خیر/ در نیکوکاری و پرهیزگاری با یکدیگر همکاری کنید و در گناه تعدی دستیار هم نشوید و از خدا پروا کنید که خدا سخت کیفر است. "مائده ۲"</p>	<p>اصل تعاون</p>
---	--	------------------

-شهر اسلامی - ایرانی پایدار (کامل)

راب کریر تحلیل‌گر فضاهای شهری فضاهای شهری عقیده دارد که "به احتمال زیاد اولین تمهیدی که انسان برای استفاده از فضاهای شهری به کاربرد، میدان بود؛ میدان از تجمع خانه‌ها در گردآگرد یک فضای باز به وجود می‌آید. این آرایش نظارت بسیار زیادی را در فضای درونی، و با به حداقل رساندن سطوح خارجی، آمادگی دفاعی در برابر حملات بیرونی را امکان‌پذیر ساخت. این نوع حیاط‌ها به کرات ارزش نمادی یافت و نمونه‌ای برای ساختمان‌های بی‌شمار مذهبی شد. (آگورا، فوروم، دیر، حیاط مسجد و...) (کریر، راب، ۱۳۷۵، ص ۱۷) در واقع میدان یا حیات عمومی شهر و محله از همان آغاز از عهد باستان گرفته تا به امروز نقشش جمع‌کننده عناصر شهری و محله‌ای را داشته است در واقع همین جمع شدن و گرد هم آمدن عناصر طول یک فضا است که میدان ایجاد می‌کند. (صالحی، ۱۳۸۷، ص ۱۰۲)

نهادها و ساختارهای اجتماعی هر شهر که برآمده و محصول جهان بینی مردمانش می‌باشد هویت کالبدی - فضایی آن را در ظرف زمان و مکان شکل می‌دهند و این هویت کالبدی - فضایی نیز حافظ و تقویت کننده ساختارهای اجتماعی است تعامل و تعالی دهندگی این دو مجموعه ارتقا و حرکت آن دو را بسمت کمال و جامعه مطلوب جهان بینی و نگرش مردمانش را بدنبال خواهد داشت. هرچند که ممکن است کمال در یک جهان بینی مادیرا نهایت انحطاط به همان سمت را هدایت کند در جامعه اسلامی زیر بنای همه ساختارها و نهاد های اجتماعی را می‌توان خانواده مطلوب جامعه اسلامی تصور کرد. به نظر می‌رسد فضای محلات در شهر اسلامی بیش از هر چیز پاسبان و حافظ حریم خانواده و دودمان مسلمانان است.

در اینجا تعامل بین اعضا خانواده و سپس و همسایگان و محله بعنوان یکی از معیارها و عوامل رسیدن به

یک شهر و جامعه پایدار با مفهوم و هدف مطلوب فرهنگ بومی در نظر گرفته شده است. بسیاری از معیارهای دیگر یک شهر پایدار همچون احساس تعلق، مشارکت، امنیت و... در سایه روابط انسانی درست و عقلانی و متناسب با وحی و فطرت انسان حاصل می شود.

جدول شماره (۴) سلسله مراتب پایداری خانه، محله و شهر اسلامی - ایرانی

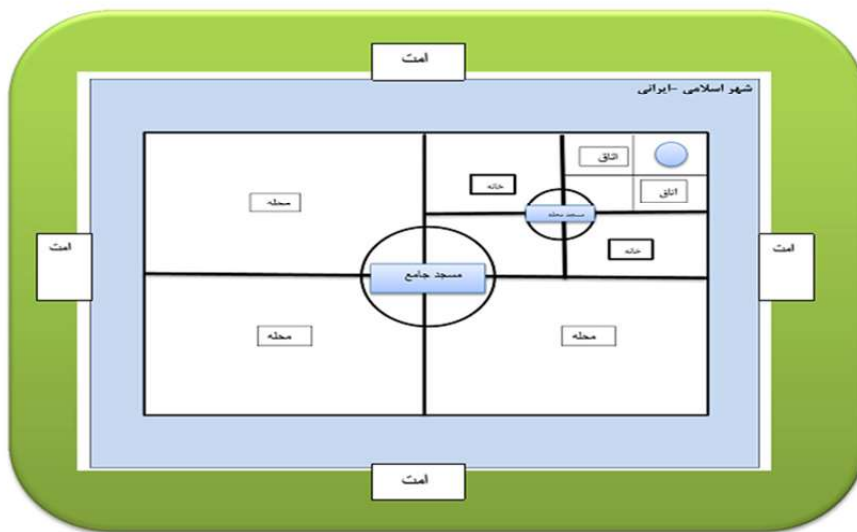
کیفیت محیط شهر		سلسله مراتب در شهر	امنیت و ایمنی در شهر	کیفیت زندگی	مشارکت در شهر	احساس تعلق به شهر	تعامل خانوادگی و اجتماعی	
کیفیت محیط در محله		سلسله مراتب در محله	امنیت و ایمنی در محله	کیفیت زندگی در محله	مشارکت در محله	احساس تعلق به محله	تعامل خانوادگی و اجتماعی	شهر اسلامی - ایرانی
کیفیت محیطی در خانه و خانواده	سلسله مراتب در خانه و خانواده	امنیت و ایمنی در خانه و خانواده	کیفیت زندگی و خانه و خانواده	مشارکت در خانواده	احساس تعلق به خانه و خانواده	تعامل بین اعضای خانواده = تعامل در اجتماع	خانواده پایدار (کامل) اسلامی - ایرانی	پایدار (کامل) ایرانی

مأخذ: نگارنده

تعامل بین اعضا در شهر با رعایت سلسله مراتب و توجه به جایگاهها تقویت می شود، حس تعاون و مشارکت در خانواده در سایه همین تعامل و سلسله مراتب به وجود خواهد آمد. و با مشارکت و تعاون و تعامل بر کیفیت زندگی و محیط زندگی نیز افزوده خواهد شد؛ یعنی شرایط آسایش و رشد و کمال نیز بهتر می گردد. همین فرآیند برای ساختن و شکل گیری محله پایدار در صورت وجود تعامل و مشارکت و سلسله مراتب و... در خانه و خانواده به خانواده بزرگتر محله و سپس کل شهر اسلامی - ایرانی منتقل می گردد. همچنان که در خانه بالاترین سطح سلسله مراتب مدیریتی پدر خانواده است.

در سطح محله نیز که مسجد محله محل تشکیل و کانون اجتماع و تبلور مشارکت مردم و همسایگان برای حل مسائل محله است. بزرگان محله، شورای محله و یا امام جماعت مسجد محله ممکن است همین نقش را بر عهده داشته باشد.

شکل (۲) مدل فضایی جایگاه خانه و محله در شهر اسلامی - ایرانی و ارتباط آن‌ها با مسجد

برای بازیابی شهر اسلامی - ایرانی و الگویی از محله متناسب با آن و متناسب با نیاز امروز و در ازدحام الگوهای بیرونی زائیده مدرنیسم به نظر می‌رسد باید شروع به بازیابی و بازنمایی خانه و خانواده و جامعه مطلوب ایرانی - اسلامی متناسب با تمدن نوین اسلامی درگام دوم انقلاب اسلامی کرد.

در شهر و جامعه اسلامی اگر مکانها و فضاها متناسب با فرهنگ و جامعه اسلامی طراحی و ساماندهی شوند رفتارهای ساکنان نیز تحت تأثیر فضاها قرار گرفته، همچنانکه مهمتر از این اگر اصول و احکام دین اسلام درست و کامل پیاده شود و یا بخواهیم درست پیاده کنیم ناگزیر خواهیم بود مکانها و فضاهای متناسب طراحی و اجرا کنیم و این دو مکمل و تقویت کننده همدیگر هستند و بسیاری از فضاهای شکل گرفته در شهرهای اسلامی

همچون درونگرایی خانه‌ها نتیجه اجرای درست احکام و دستورات اسلامی هستند که متأسفانه در سبک زندگی برآمده از مدرنیسم دچار آسیب جدی شده است.

شهر قم

شهر قم در مرکز ثقل جغرافیایی ایران و در حاشیه غربی کویر مرکزی و یا غرب منطقه مرکزی ایران و با ارتفاع ۹۳۰ متر، در فاصله ۱۳۵ کیلومتری مرکز سیاسی - اداری و محل تلاقی شاهراه‌های ارتباطی کشور دارای موقعیت ارتباطی ممتازی است. شهر قم که هشتمین شهر پرجمعیت کشور است حدود ۱۲۰۰۰ هکتار از دشت قم را برای مصارف شهری مختلف به تصرف خود درآورده که با سرعت زیادی نیز در حال افزایش است. از منظر تاریخی قم پس از ظهور اسلام و فروختن دیوارهای شارستان هر شهر با ناحیه آن ادغام شده و ربض نیز به محلی برای توسعه شهر قرار می‌گیرد که به نظر می‌رسد توسعه هسته‌های روستایی همچون ممجان و کمیدان در بیرون از شهر باستانی قم به همین دلیل باشد. عامل مهم توسعه کالبدی شهر قم پس از اسلام عامل مذهب به‌ویژه قرار گرفتن مدفن و زیارتگاه حضرت معصومه علیها السلام از سال ۲۰۱ ه. ق و در قرن اخیر حوزه علمیه و خاستگاه انقلاب اسلامی که موجب توجهات زیاد در ایران و درجهان تشیع به این شهر و توسعه سریع شهر قم و تبدیل آن به شهری با عملکردهای ملی و فراملی گردیده است. (محیط آرا، محمد و همکاران، ۱۳۹۵)

تا اواخر قاجاریه شهر قدیم قم از ده محله بزرگ تشکیل می‌یافت که در داخل بازوئی گشاده‌تر از کالبد شهر محصور بودند، هریک از این محلات به وسیله گذرهای اصلی خود به مرکز ارتباطی شهر قدیم یعنی میدان کهنه و کوچه لب چال متصل می‌شوند. بر اساس این مدل، شهر به‌طور کلی دارای ساختی تک‌هسته‌ای، متراکم و همگرا است. (قم، ۱۳۹۲)

در دوره پهلوی نیز قم چون دیگر شهرها تحت تأثیر مدرنیسم خیابان‌کشی در بافت سنتی و احداث راه‌آهن قرار گرفت؛ و اعتراض علما به برخی برنامه‌های نوگرایی همچون کشف حجاب جرقه‌های آغازین یک تحول بزرگ در این شهر و سپس انقلاب اسلامی می‌توان

دانست. محله چهار مردان یکی از ده محله اصلی و از محلات سنتی - تاریخی قم که در مرکز شهر برای مقایسه با محلات جدید انتخاب شده است، اگرچه هنوز برخی از ویژگی‌های کالبدی - فضایی و حتی بسیاری از رفتارهای پسندیده اجتماعی همچون استحکام خانواده، همسایه داری، تعاملات قوی محلات سنتی تا امروز در بافت قدیم قم در مرکز شهر به‌جامانده یا حفظ شده و در تفاوت با دیگر شهرهای تاریخی پویایی و فعالیت در بافت سنتی ادامه دارد. (محیط آرا، محمد و همکاران، ۱۳۹۵)

امروز هر آنچه از آشفتگی‌های و کالبدی و فضایی وعدم تناسب بین نیازها و فضاها و مقیاس‌های انسانی و تخریب گسترده منابع زیست‌محیطی اعم از آب و خاک و هوا و باغات و مهم‌تر اخلاق انسانی در کسب و کار و سایر فعالیت‌ها و نظم اجتماعی و خانوادگی و... شاهدیم محصول عدم دوراندیشی وعدم متناسب‌سازی فضای شهر اسلامی - ایرانی برای پذیرش مؤلفه‌های نوگرایی. می‌باشد... با احداث خیابان‌های آذر، باجک، چهار مردان و ارم. سیمای شهر دچار تحولی گریزناپذیر در برابر جریان گسترده نوگرایی و نظام دیوان‌سالاری جدید می‌گردد. آنچه این جریان را هرروز بیش از دیروز حریص تر می‌کند؛ اما مداخلات نوگرایی با سرعت ادامه دارد خیابان‌کشی و تجمیع خانه‌های فرسوده و تبدیل آن به آپارتمان بدون لحاظ شرایط محله‌ای و اصلاح معابر بدون حفظ ویژگی‌های مثبت فضای ارگانیک معابر و دسترسی‌ها زمینه تخریب و گسست انسجام اجتماعی را بیش‌ازپیش میسر می‌سازد. پژوهش حاضر در تعدادی از محلات مختلف شهر قم به بررسی و مقایسه تعاملات خانوادگی و اجتماعی پرداخته است.

جدول (۵) تعامل خانوادگی و اجتماعی در محله بنیاد

ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	گویه
۱۶,۵۸	۰,۷۵۳	۴,۵۴	همکاری خانوادگی
۲۳,۲۱	۰,۸۶۶	۳,۷۳	صمیمیت با همسایگان
۴۹,۱۷	۱,۰۹۶	۲,۷۷	طلاق
۲۳,۸۴	۰,۸۹۹	۳,۷۷	اعتماد بین همسایگان
۱۵,۴۵	۰,۶۶	۴,۲۷	ادب و احترام بین همسایگان محله
۱۹,۰۷	۰,۸۰۷	۴,۲۳	ادب و احترام در خانواده
۱۹,۲۴	۰,۸۳۷	۴,۳۵	نقش اجتماعی مسجد در محله
۲۲,۴۶	۰,۸۲۹	۳,۶۹	پذیرش فرهنگ‌های دیگر
۲۶,۵۹	۰,۹۹۲	۳,۷۳	صله ارحام

گویه‌های تعامل خانوادگی با میانگین ۴,۵۴ و ادب و احترام در خانواده بین اعضای خانواده بامیانگین ۴,۲۳ و صله ارحام بامیانگین ۳,۷۳ به طور معنا داری ($p < 0/1$) بالاتر از حد متوسط قرار دارد. و در بعد طلاق نیز با میانگین ۲,۲۳ بطور معناداری کمتر از حد متوسط است؛ بنابراین تعامل خانوادگی در سطح خیلی بالایی قرار دارد.

و همچنین وضعیت پایداری اجتماعی در گویه‌های مربوط به تعامل اجتماعی با میانگین ۳,۷۳ برای صمیمیت با همسایگان و میانگین ۳,۷۷ برای اعتماد بین همسایگان و میانگین ۴,۲۷ برای گویه "ادب و احترام بین همسایگان" و میانگین ۴,۳۵ نیز برای "نقش اجتماعی مسجد محله" و در نهایت برای گویه "پذیرش فرهنگ‌های دیگر" میانگین ۳,۶۹ با توجه به حجم روز افزون ملیت‌های دیگر در محله همچون افغانستانی و پاکستانی و... و همچنین نقاط مختلف ایران وضعیت پایداری بطور معنا داری ($p < 0/1$) بالاتر از حد متوسط هستند یعنی تعامل اجتماعی نیز همچون تعامل خانوادگی در محله بنیاد در بالاتر از سطح متوسط و در سطح بالایی قرار دارد.

جدول (۶) تعامل خانوادگی و اجتماعی در محله چهار مردان

ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	گویه
۲۰,۴	۰,۸۵۵	۴,۱۹	همکاری خانوادگی
۲۳,۴۷	۰,۹۱۱	۳,۸۸	صمیمیت با همسایگان
۴۱,۶۷	۰,۷۴۶	۳,۲۱	طلاق
۲۳,۷۴	۰,۹۲۶	۳,۹	اعتماد بین همسایگان
۲۰,۴	۰,۸۰۶	۴,۰۲	ادب و احترام بین همسایگان محله
۱۵,۲۸	۰,۶۸۸	۴,۵	ادب و احترام در خانواده
۲۱,۸۲	۰,۹۱۹	۴,۲۱	نقش اجتماعی مسجد در محله
۳۰,۶۹	۱,۰۲۲	۳,۳۳	پذیرش فرهنگ‌های دیگر
۱۹,۲۴	۰,۸۱۶	۴,۲۴	صله ارحام

گویه های تعامل خانوادگی با میانگین ۴,۱۹ و ادب و احترام در خانواده بین اعضای خانواده با میانگین ۴,۵ و صله ارحام با میانگین ۴,۲۴ به طور معناداری ($p < 0/1$) بالاتر از حد متوسط قرار دارد. و در بعد طلاق نیز با میانگین ۱,۷۹ (۳,۲۱) به طور معناداری کمتر از حد متوسط است؛ بنابراین تعامل خانوادگی در سطح خیلی بالایی قرار دارد.

و همچنین وضعیت پایداری اجتماعی در گویه های مربوط به تعامل اجتماعی با میانگین ۳,۸۸ برای صمیمیت با همسایگان و میانگین ۳,۹ برای اعتماد بین همسایگان و میانگین ۴,۰۲ برای گویه "ادب و احترام بین همسایگان" و میانگین ۴,۲۱ نیز برای "نقش اجتماعی مسجد محله" و در نهایت برای گویه "پذیرش فرهنگ‌های دیگر" میانگین ۳,۳۳ با توجه به حجم روزافزون ملیت‌های دیگر در محله همچون افغانستانی و پاکستانی و... و همچنین نقاط مختلف ایران وضعیت پایداری به طور معناداری ($p < 0/1$) بالاتر از حد متوسط هستند یعنی تعامل اجتماعی نیز همچون تعامل خانوادگی در محله چهار مردان در بالاتر از سطح متوسط و در سطح بالایی قرار دارد.

جدول (۷) تعامل خانوادگی و اجتماعی در محله سالاریه

ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	گویه
۲۱,۵۷	۰,۸۷۶	۴,۰۶	همکاری خانوادگی
۲۹,۶۱	۰,۹۱۸	۳,۱	صمیمیت با همسایگان
۴۶,۱۳	۱,۲۰۴	(-۲,۳۹) ۲,۶۱	میزان طلاق در محله
۲۲,۳۴	۰,۷۶۲	۳,۴۱	اعتماد بین همسایگان
۱۶,۲۶	۰,۶۴۴	۳,۹۶	ادب و احترام بین همسایگان محله
۱۷,۲۳	۰,۷۱۷	۴,۱۶	ادب و احترام در خانواده
۲۱,۸۴	۰,۸۶۵	۳,۹۶	نقش اجتماعی مسجد در محله
۲۴,۵۸	۰,۸۶۸	۳,۵۳	پذیرش فرهنگ‌های دیگر
۲۳,۵۳	۰,۹۱۸	۳,۹	صله ارحام

گویه‌های همکاری خانواده با میانگین ۴,۰۶ و ادب و احترام در خانواده بین اعضای خانواده با میانگین ۴,۱۶ و صله ارحام با میانگین ۳,۹ به‌طور معناداری ($p < 0/1$) بالاتر از حد متوسط قرار دارد؛ بنابراین تعامل خانوادگی در این سه شاخص در سطح خیلی بالایی قرار دارد و در بعد طلاق نیز با میانگین ۲,۶۱ (۲,۳۹) به‌طور معناداری در حد متوسط است که از منظر با محلات دیگر تفاوت مهمی دارد.

و همچنین وضعیت پایداری اجتماعی در گویه‌های مربوط به تعامل اجتماعی با میانگین ۳,۱ برای صمیمیت با همسایگان و میانگین ۳,۴۱ برای اعتماد بین همسایگان و میانگین ۳,۹۶ برای گویه "ادب و احترام بین همسایگان" و میانگین ۳,۹۶ نیز برای "نقش اجتماعی مسجد محله" و در نهایت برای گویه "پذیرش فرهنگ‌های دیگر" میانگین ۳,۵۳ با توجه به حجم روزافزون ملیت‌های دیگر همچون اعراب در محله. نقاط مختلف ایران وضعیت پایداری به‌طور معناداری ($p < 0/1$) بالاتر از حد متوسط هستند یعنی تعامل اجتماعی نیز همچون تعامل خانوادگی در محله سالاریه بالاتر از سطح متوسط و در سطح بالایی قرار دارد.

جدول (۸) تعامل اجتماعی و خانوادگی در بیست متری امام حسین علیه السلام

ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	گویه
۲۲,۹۵	۰,۹۶۴	۴,۲۳	همکاری خانوادگی
۲۵,۳۱	۰,۸۰۵	۳,۱۸	صمیمیت با همسایگان
۳۹,۸۶	۰,۸۶۹	۲۸۲ (-۲,۱۸)	طلاق
۱۶,۱۴	۰,۵۷	۳,۵۳	اعتماد بین همسایگان
۲۲,۴۴	۰,۸۶۲	۳,۸۴	ادب و احترام بین همسایگان محله
۱۵,۸۱	۰,۶۸	۴,۳	ادب و احترام در خانواده
۲۵,۰۹	۱,۰۰۹	۴,۰۲	نقش اجتماعی مسجد در محله
۲۷,۴۷	۰,۹۴۵	۳,۴۴	پذیرش فرهنگ‌های دیگر
۱۷,۸۱	۰,۷۵	۴,۲۱	صله ارحام

گویه های تعامل خانوادگی با میانگین ۴,۲۳ و ادب و احترام در خانواده بین اعضای خانواده با میانگین ۴,۳ و صله ارحام با میانگین ۴,۲۱ به طور معناداری ($p < 0/1$) بالاتر از حد متوسط قرار دارد. و درمیزان پایداری از بعد طلاق نیز با میانگین ۲,۸۲ به طور معناداری به طور معناداری ($p < 0/1$) بالاتر از حد متوسط است؛ بنابراین تعامل خانوادگی در سطح خیلی بالایی قرار دارد. و همچنین وضعیت پایداری اجتماعی در گویه های مربوط به تعامل اجتماعی با میانگین ۳,۱۸ برای صمیمیت با همسایگان و میانگین ۳,۵۳ برای اعتماد بین همسایگان و میانگین ۴,۰۲ برای گویه "ادب و احترام بین همسایگان" و میانگین ۳,۸۴ نیز برای "نقش اجتماعی مسجد محله" و درنهایت برای گویه "پذیرش فرهنگ‌های دیگر" میانگین ۴,۰۲ با توجه به حجم روزافزون ملیت‌های دیگر در محله همچون افغانستانی و پاکستانی، آفریقایی و... و همچنین نقاط مختلف ایران وضعیت پایداری به طور معناداری ($p < 0/1$) بالاتر از حد متوسط هستند یعنی تعامل اجتماعی نیز همچون تعامل خانوادگی در محله بنیاد در بالاتر از سطح متوسط و در سطح بالایی قرار دارد.

جدول (۹) تعامل خانوادگی و اجتماعی در محله پردیسان

گویه	میانگین	انحراف معیار	ضریب تغییرات
همکاری خانوادگی	۳,۹۱	۰,۹۸۹	۲۵,۲۹
صمیمیت با همسایگان	۳,۰۹	۱,۰۴۷	۳۳,۸۸
طلاق	۲,۰۹	۰,۸۲۴	۳۹,۴۲
اعتماد بین همسایگان	۳,۴۷	۰,۸۵۵	۲۴,۶۳
ادب و احترام بین همسایگان محله	۳,۸۵	۰,۶۹۷	۱۸,۱
ادب و احترام در خانواده	۴,۳۵	۰,۷۲۸	۱۶,۷۳
نقش اجتماعی مسجد در محله	۴,۳۵	۰,۸۲۴	۱۸,۹۴
پذیرش فرهنگ‌های دیگر	۳,۲۴	۰,۹۱۶	۲۸,۲۷
صله ارحام	۴,۲۶	۰,۸۲۲	۱۹,۲۹

گویه های تعامل خانوادگی با میانگین ۳,۹۱ و ادب و احترام در خانواده بین اعضای خانواده با میانگین ۴,۳۵ و صله ارحام با میانگین ۴,۲۶ به طور معناداری ($p < 0/1$) بالاتر از حد متوسط قرار دارد. و در بعد طلاق نیز با میانگین ۲,۰۹ به طور معناداری کمتر از حد متوسط است و. بنابراین تعامل خانوادگی در سطح خیلی بالایی قرار دارد.

همچنین وضعیت پایداری اجتماعی در گویه های مربوط به تعامل اجتماعی یعنی گویه های شماره ۲۵ - ۲۷ - ۲۸ - ۳۰ و ۳۱ با میانگین ۳,۰۹ برای صمیمیت با همسایگان و میانگین ۳,۴۷ برای اعتماد بین همسایگان و میانگین ۳,۸۵ برای ادب و احترام بین همسایگان " و میانگین ۴,۳۵ نیز برای "نقش اجتماعی مسجد محله" و در نهایت برای گویه "پذیرش فرهنگ‌های دیگر" میانگین ۳,۲۴ با توجه به تنوع ملیت‌ها در این محله همچون لبنانی - افغانی و پاکستانی و... و... و همچنین نقاط مختلف ایران وضعیت پایداری به طور معناداری ($p < 0/1$) بالاتر از حد متوسط هستند یعنی تعامل اجتماعی نیز همچون تعامل خانوادگی در واحد همسایگی یا محله پردیسان بالاتر از سطح متوسط و در سطح نسبتاً بالایی قرار دارد.

جدول (۱۰) تعامل اجتماعی و خانوادگی در محله شهر قائم عَلَيْهِ السَّلَامُ وَآلِهِ السَّرِيفُ

ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	گویه	
۱۹,۳۱	۰,۸۱۵	۴,۲۲	همکاری خانوادگی	۲۴
۲۲,۴۱	۰,۸۱۸	۳,۶۵	صمیمیت با همسایگان	۲۵
۵۴,۶۸	۱,۲۲۵	۲,۲۴	طلاق	۲۶
۴۱,۲۱	۱,۳۲۷	۳,۲۲	اعتماد بین همسایگان	۲۷
۴۰,۲۷	۱,۳۱۷	۳,۲۷	ادب و احترام بین همسایگان محله	۲۸
۳۷,۱۱	۱,۳۶۶	۳,۶۸	ادب و احترام در خانواده	۲۹
۳۰,۹۱	۱,۰۱۱	۳,۲۷	نقش اجتماعی مسجد در محله	۳۰
۳۱	۰,۹۸۹	۳,۱۹	پذیرش فرهنگ‌های دیگر	۳۱
۳۱,۴۴	۱,۱۱۳	۳,۵۴	صله ارحام	۳۲

گویه های تعامل خانوادگی با میانگین ۴,۲۲ و ادب و احترام در خانواده بین اعضای خانواده با میانگین ۳,۶۸ و صله ارحام با میانگین ۳,۵۴ به طور معناداری ($p < 0/1$) بالاتر از حد متوسط قرار دارد. و در بعد طلاق نیز با میانگین ۲,۲۴ به طور معناداری کمتر از حد متوسط است؛ بنابراین تعامل خانوادگی در سطح بالایی قرار دارد.

و همچنین وضعیت پایداری اجتماعی در گویه های مربوط به تعامل اجتماعی با میانگین ۳,۶۵ برای صمیمیت با همسایگان و میانگین ۳,۲۲ برای اعتماد بین همسایگان و میانگین ۳,۲۷ برای گویه "ادب و احترام بین همسایگان" و میانگین ۳,۲۷ نیز برای "نقش اجتماعی مسجد محله" و در نهایت برای گویه "پذیرش فرهنگ‌های دیگر" میانگین ۳,۱۹ با توجه به حجم روزافزون ملیت‌های دیگر در محله همچون افغانستانی و پاکستانی و... و همچنین نقاط مختلف ایران به ویژه روستاهای همدان، کردستان، آذربایجان و... وضعیت پایداری به طور معناداری ($p < 0/1$) بالاتر از حد متوسط هستند یعنی تعامل اجتماعی نیز همچون

تعامل خانوادگی در محله شهر قائم عجل الله تعالی فرجه الشریف در بالاتر از سطح متوسط و در سطح تقریباً بالایی قرار دارد.

جدول (۱۱) مقایسه میانگین شاخص‌ها در محلات مختلف

محلّه شاخص	بنیاد	چهار مردان	سالاریه	پردیسان	۲۰ متری امام حسین <small>علیه السلام</small>	شهر قائم <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>	میانگین هر شاخص برای کل شهر
تعامل خانوادگی و اجتماعی	۳,۸۳	۳,۸۵	۳,۶۳	۳,۶۲	۳,۶۵	۳,۳۶	۳,۶۵

مقایسه محلات مورد بررسی این واقعیت را بیان می‌کند که محله قدیمی چهارمردان دارای میانگین بالاتری از سطح تعامل خانوادگی و اجتماعی است. باقی ماندن یکسری سنت‌ها و اصول حاکم بر محله همچون همسایه‌داری، احترام به بزرگ‌ترها، اهمیت جایگاه مسجد، بد دانستن طلاق و ل مشکلات و رفع اختلافات با ریش سفیدی یا پادرمیانی زرگترها و... هنوز در محله چهارمردان علی‌رغم اینکه در مرکز شهر قرار گرفته وجود دارد. محله بنیاد و یا شهرک امام خمینی رحمته الله علیه که از سطح بالایی از تعامل برخوردار است. با اینکه این محله در دهه اول انقلاب برای اقشار ضعیف ساخته شده است اما رعایت یکسری از اصول اسلامی - ایرانی حاکم بر محلات و خانه‌های حیاط دار و جایگاه مسجد و... باعث شده که تعاملات خانوادگی و اجتماعی ساکنان در وضعیت بهتری نسبت به محلات جدید مثل پردیسان و... بروز کند (محیط آرا، محمد و همکاران، ۱۳۹۵). بنابراین مشاهده می‌شود که ساکنان در ساختارهای کالبدی و فضایی محلات مثل محله سنتی و قدیمی چهارمردان و محله جدید تر بنیاد با ساختار و بافت محله‌ای نسبت به محلات آپارتمانی پردیسان و یا محلات حاشیه شهر قائم عجل الله تعالی فرجه الشریف تعاملات و رفتارها و کنش‌های بیشتری متناسب با سبک زندگی اسلامی - ایرانی از خود نشان می‌دهند.

نتیجه

اسلام دین کاملی است که برای همه امور زندگی از گهواره تا گور برنامه ریزی کرده، و مرجعی برای مسائل روزمره زندگی است و توانایی حل هر مسئله ای از جمله نوگرایی و نوآوری های مورد نیاز را با اجتهاد پویای خود در انطباق با اصول اجتماعی اسلام می تواند، داشته باشد. شهر اسلامی که بیانگر تأثیر اصول اجتماعی و فردی و خانوادگی دین اسلام در عرصه فضای کالبدی شهر، محله و خانه است. نیاز به باز تعریف نظری و کاربردی کارآمد برای بازگشت به سبک زندگی اسلامی در گام دوم انقلاب اسلامی در هجوم و سیطره شرایط سبک زندگی و مدرنیته غیر اسلامی است.

محله ی شهر اسلامی - ایرانی که با برنامه ریزی شهری بومی وحدت گرا یا (کل نگری و جزء نگری هماهنگ)

می توان در میان مدت به آن دست یافت با همبستگی های مهم اجتماعی - فضایی (نقی زاده، محمد، ۱۳۹۰) خانه و خانواده، خانواده و مسجد، خانواده و همسایگان، خانواده و خویشان، مسجد و همسایگان و... در ابعاد و معیارهای استحکام بخشی همچون افزایش مشارکت، احساس تعلق و امنیت و ایمنی و... به پایداری و ثبات لازم در چارچوب فرهنگ اصیل و پایدار اسلامی - ایرانی می رسد. و اثرات مخرب فرهنگ و تمدن نظام سلطه را به حداقل می رساند. اصلاح ساختارهای کالبدی و فضایی با رویکرد محله گرایی با مرکزیت مسجد محله در گام دوم انقلاب اسلامی تغییر اساسی در سبک زندگی خانوادگی و اجتماعی شکل خواهد گرفت.

منابع

قرآن کریم

- اشتری فرد، ح. و. (۱۳۹۷). طراحی الگوی سبک زندگی ایرانی - اسلامی شهروندان شهر تهران. پژوهش نامه نظم و امنیت انتظامی، ۱۵۷ - ۱۸۴.
- انصاری، ا. (۱۳۸۱). جایگاه اجتماعی محله در شهر اسلامی با تاکید بر اصفهان. مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان، ۱۵ - ۲۶.
- آزاد ارمکی، ت. (۱۳۹۳). جامعه شناسی خانواده ایرانی. تهران: سمت.
- بهشتی، ا. (۱۳۸۷). خانواده در قرآن. قم: بوستان کتاب.
- جعفری، محمد تقی. (-). تفسیر نهج البلاغه، ج ۵ خطبه ۲۳.
- جوادی آملی، ع. (۱۳۹۴). مفاتیح الحیاه. قم: نشر اسراء.
- حسینی خامنه ای، س. (۹۲). سبک زندگی.
- سیدی، ح. (۱۳۸۸). همنام گل های بهاری. تهران: نسیم اندیشه.
- ۱۰، صالحی، ا. (۱۳۸۷). ویژگی های محیطی فضا های امن شهری. تهران: مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
- علامه مهری، س. (۱۳۸۹). ما و همسایه. قم: انتشارات علامه بحرانی.
- فاضلی، ن. (۱۳۹۱). خانواده و زندگی شهری. تهران: نشر نیسا.
- کریر، راب. (۱۳۷۵). مفهوم عناصر تیپولوژیکی و مورفولوژیکی فضای شهری. (ت. خ. نژاد، Trans.) تهران: دانشگاه تهران.
- کلینی، ش. م. (۱۳۹۰). اصول کافی، ج ۶. (ا. بانپور، Trans.) تهران: نشر استوار.
- کلینی، م. ب. (n.d.). اصول کافی جزء سوم به قلم سید جواد مصطفوی. تهران.
- مجلسی. (۱۳۳۹). بحار الانوار. (ع.، دوانی، Trans.) تهران: نشر حکمت.
- محیط آرا، محمد و همکاران. (۱۳۹۵، مهر ۸). تبیین الگوی محله شهر اسلامی - ایرانی در چارچوب پایداری اجتماعی فضایی.

- مشرق. (۱۳۹۶، شهریور ۲۳). از خانواده های تک والدی تا خانواده تک نفره.
- مشکینی، ابوالفضل؛ رضایی مقدم، علی؛ (۱۳۹۳، زمستان). بررسی مولفه ها و شاخص های شهر اسلامی با تاکید بر نقش و اهمیت فرهنگ سازی در تحقق الگوی شهرسازی اسلامی - ایرانی. *شهرپایدار*، ۳۷ - ۶۸.
- مصطفوی، سید جواد. (n.d.). *بهشت خانواده*.
- میرمیران، س. م. (1392). *الگوی اسلامی ایرانی مسکن از نظرگاه قرآن*. مجموعه مقالات پژوهشی طراحی الگوهای معماری اسلامی - ایرانی. قم: شهرداری قم.
- نقی زاده، محمد (۱۳۷۷). *صفات شهر اسلامی در متون اسلامی، مجله هنرهای زیبا*
- نقی زاده، محمد. (1390). *نسخه ایرانی توسعه پایدار شهری*. تهران: نشر شهر.
- یزدانی، م. (1394). *محلله گرایی*. تهران: تیسرا.
- Blankenhorn, D. (1981). All in the family. *The public Intrest*. No. 49.